

Catalunya (i els Països Catalans) abans i després de l'Onze de Setembre de 1714: el Congrés internacional organitzat per la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC a Barcelona dins el marc del Tricentenari (1714-2014)

Ricard Torra*

Universitat Autònoma de Barcelona

L'Onze de Setembre de l'any passat va fer tres-cents anys de la caiguda de Barcelona en mans de les tropes borbòniques de Felip V, fita cabdal que, com és sabut, suposà un abans i un després en la història del nostre país. Els darrers batecs de les institucions catalanes, de les llibertats, dels drets, però també dels deures dels catalans de l'època, s'esllanguiren entre l'endemà mateix de la derrota i la publicació del Decret de Nova Planta el 16 de gener de 1716. L'edifici institucional català, conformat al llarg de més de sis segles, caigué com ho fa un castell de cartes sota l'acció del vent huracanat per no tornar, malgrat que la memòria i, sobretot, la ingent documentació preservada sobre l'època tant als arxius del Principat com als de fora ens permeten mantenir-ne presents tant l'estudi com el record.

L'Onze de Setembre de 1714 fou també un dels molts episodis que cal incloure dins del marc general de la Guerra de Successió espanyola (1701-1713/1715), conflicte dinàstic d'abast internacional que enfrontà les potències europees de l'època entorn de la disputa entre les corones d'Habsburg i de Borbó. La primera gran guerra del segle XVIII destacà per la multiplicitat d'escenaris bèl·lics, per l'elevat nombre de víctimes —prop d'1.250.000—, per l'ingent esforç financer que hagueren de fer ambdós bàndols, per les interessants batalles publicístiques que intentaren conquerir l'opinió pública de l'època, i, també, per la dimensió nacional que adquirí en el cas hispànic, amb la lluita entre dues concepcions diferents que volien imposar llurs models d'estat: d'una banda, l'absolutisme d'arrel castellanocortesana, i de l'altra, el constitucionalisme català.

En aquest sentit, per a commemorar el Tricentenari, la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans va organitzar un congrés internacional que porta per títol «Catalunya (i els Països Catalans) abans i després de l'Onze de Setembre de 1714» i que es va celebrar els dies 24, 25, 26 i 27 de febrer de 2014. El propòsit del congrés, en paraules del seu coordinador científic, Antoni Simon i

Tarrés, membre de la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC, va ser fer un balanç de la producció historiogràfica sobre uns esdeveniments que marcaren profundament la formació històrica catalana. Les dues conferències i les deu ponències que van conformar el cos del congrés es van dividir en dos eixos bàsics: en primer lloc, un abast territorial que supera les fronteres del Principat, per tal d'incloure dins del relat altres zones dels Països Catalans amb la presència d'investigadors d'aquests territoris. Segonament, l'anàlisi de la guerra i la repressió des d'una òptica multidisciplinària: les ponències van tractar temàtiques com ara l'impacte militar, els canvis socials i polítics, les repercussions que el conflicte tingué sobre la llengua i la cultura, el paper de les institucions o els efectes sobre el dret.

La jornada inaugural comptà amb la presència del president de l'Institut d'Estudis Catalans, el senyor Joandomènec Ros, el qual, juntament amb Antoni Simon, donà la benvinguda als assistents.

Després de la fixació dels criteris científics del congrés i de repassar-ne els objectius i les línies de desenvolupament, tingué lloc la conferència d'obertura, a càrrec de Patrici Pojada, catedràtic d'Història Moderna de la Universitat de Perpinyà, sota el títol «Unes Catalunyaes sense Noves Plantes? La Guerra de Successió d'Espanya i les seves conseqüències vistes des dels nords», en la qual tractà els casos concrets dels territoris del Rosselló i la Vall d'Aran, tant pel que fa al transcurs de la Guerra de Successió com, sobretot, a la situació després del conflicte. Per a Pojada, el veritable interès en l'estudi d'ambdós territoris fou que no tingueren, per motius diferents, Decret de Nova Planta. Durant el conflicte, la Vall d'Aran passà de les mans borbòniques a les dels austriacistes l'any 1706 i, viceversa, el 1711. La influència que els barons de Les —que exercien com a governadors del territori— tenien sobre aquelles contrades i el seu decantament clarament borbònic des d'un bon principi permeteren que, un cop finalitzat el conflicte, a diferència de la resta de Catalunya, a la Vall d'Aran no s'apliqués el Decret de Nova Planta, ni tampoc el sistema de corregiments. No s'aplicà *de iure*,

* Adreça de contacte: Ricard Torra. E-mail: Ricard.Torra@uab.cat

però, com recordà Patrici Pojada, sí que s'aplicà *de facto* des del 1726, quan el baró de Les passà a presidir el Consell General d'Aran com si, de fet, fos un corregiment, malgrat tenir una nomenclatura diferent.

La situació al Rosselló fou diferent de la del Principat i de la de la Vall d'Aran: de fet, aquesta situació era conseqüència del Tractat dels Pirineus (1659). Malgrat que Lluís XIV s'havia compromès a respectar elements com el règim municipal dels Comtats o el dret català, la veritat és que, ja des de la segona meitat del segle XVII, el Rosselló patí diverses reformes com la introducció de la llengua francesa a la Universitat de Perpinyà, els canvis en la provisió de places en l'administració de la justícia o la introducció de la venalitat en els càrrecs municipals. Per a Patrici Pojada, el nord, tot i no haver patit una Nova Planta, s'anà desnaturalitzant progressivament a nivell institucional, alhora que els vincles amb el sud s'anaven esquerçant, fet constatable, per exemple, a partir dels canvis que el comerç del Rosselló experimentà durant el segle XVIII, moment en què passà a estar orientat cap a França i no vers el Principat.

La segona jornada s'inicià amb la ponència d'Antoni Simon, catedràtic d'Història Moderna de la Universitat Autònoma de Barcelona i membre de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans. Titulada «Abans i després del 1705. L'autogovern de Catalunya com a objectiu polític de la classe dirigent catalana», el seu objectiu fou reafirmar els plantejaments fets en una publicació recent del ponent (Antoni SIMON. *Del 1640 al 1705. L'autogovern de Catalunya i la classe dirigent catalana en el joc de la política internacional europea*. PUV, València 2011), amb l'aportació de noves evidències documentals que confirmen les hipòtesis plantejades: això és, principalment, que el *leitmotiv* de la classe dirigent catalana en l'aposta pel bàndol austriacista durant la Guerra de Successió fou la recuperació de l'autogovern perdut després de 1652 i que en cap cas no hi hauria hagut una voluntat d'intervencionisme per part dels catalans en els afers generals de la monarquia hispànica l'any 1705, tal com haurien volgut veure altres autors.

Carme Pérez Aparicio, d'altra banda, s'ocupà de la guerra i la repressió als territoris valencians durant la Guerra de Successió a la ponència «Després d'Almansa. Guerra i repressió al País Valencià». Més enllà de fer un repàs a la repressió institucional decretada per Felip V amb la supressió dels furs valencians el 29 de juny de 1707, la historiadora focalitzà la seva atenció en les coercions derivades de la guerra de recuperació de les places encara austriacistes després de la victòria borbònica a Almansa, així com també en la que s'introduí per a assentar el domini sobre el territori ja controlat. En aquest sentit, Carme Pérez Aparicio relacionà diversos tipus de repressió: confiscacions de béns dels austriacistes, crema de Xàtiva per a allisonar les places rebels que no s'entreguessin a les armes borbòniques de forma pacífica, deportacions de població des de centres austriacistes fins a indrets de contrastada lleialtat borbònica o l'amenaça vers la població civil de

València, amb la col·locació d'una forca per a prevenir els eventuals conspiradors austriacistes. El règim borbònic, si bé aconseguí el control del país, en pagà un preu molt alt: les actuacions per a assentar aquest control generaren a València un estat d'opinió àmpliament contrari a la monarquia i no sols des del bàndol austriacista, ja que diversos memorialistes borbònics escriviren al rei per demanar-li gestos envers una població molt castigada.

Sota el títol «El paper de les Illes Balears en l'etapa final de la Guerra de Successió», Miquel Àngel Casasnovas, doctor en història i membre de l'Institut Menorquí d'Estudis, analitzà el desenvolupament de la Guerra de Successió a l'espai insular ressaltant-ne la complexitat derivada de la multiplicitat de poders presents a les illes i la manca d'una unitat territorial en l'àmbit polític: l'únic vincle que les mantenia unides era la figura del monarca. Per tant, en el decurs de la guerra, cada illa tingué un paper propi: per exemple, si Mallorca serví de base d'avitallament per a la Barcelona assetjada, Menorca tingué un paper més estrategicomilitar. Evidentment, les altres illes, en ésser enclavaments menors, també tingueren una rellevància més escassa. El decantament de les illes pel bàndol austriacista s'explica bàsicament per la presència de la flota angloholandesa al Mediterrani. En el cas de Menorca, cal destacar la importància que hi jugaren els britànics, els quals ja haurien copsat la importància estratègica de l'enclavament des de la dècada de 1660. De fet, un cop l'illa havia passat al bàndol aliat, l'única preocupació dels britànics sembla haver estat assegurar-se'n el control directe que el Tractat d'Utrecht de 1713 confirmà; fruit d'això, els menorquins aconseguiren salvar-se dels decrets de Nova Planta, tot i que els britànics només toleraren aquelles institucions que no suposaven un contrapoder a la seva dominació. En canvi, Mallorca tornà a mans borbòniques l'any 1714 i els seus antics privilegis foren suprimits per la Nova Planta borbònica.

Lluís-J. Guia Marín, professor titular d'història moderna de la Universitat de València i investigador associat de l'Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea del Consiglio Nazionale delle Ricerche, plantejà les continuïtats politicoinstitucionals d'arrel catalana que l'illa de Sardenya presentà durant tot el segle XVIII, tot i el seu desmembrament respecte dels territoris de la Corona d'Aragó, en la ponència titulada «Més enllà de la Guerra de Successió. La Sardenya catalana sota el domini dels Savoia». Sardenya, a finals del segle XVII, era una illa plenament integrada a l'espai de l'antiga Corona d'Aragó, tant pel que fa al teixit institucional com al cultural. A diferència d'altres espais geogràfics, la Guerra de Successió no suposà un esdeveniment traumàtic per a l'illa: malgrat que canvià de bàndol diverses vegades, les institucions internes es mantingueren sense alteracions fins i tot després de l'arribada de la dinastia de Savoia a l'illa a partir de 1720. Institucions com l'Audiència sarda, o les Corts sardes, que escrivien llur legislació en català, demostren la perdurabilitat de la influència catalana a l'illa. També en l'àmbit lingüístic, la pervivència del català, malgrat que progressivament

perdés terreny davant el castellà primer i l'italià després, ens demostra la importància de la relació que l'espai insular sard havia mantingut amb els territoris de la Corona d'Aragó fins ben entrat el segle XVIII.

La primera de les ponències del dimecres 26 de febrer fou la pronunciada per Adrià Cases sota el títol «Guerra i quotidianitat militar en temps de setge: Barcelona i Catalunya el 1713-1714». El relat se centrà a aprofundir en les dinàmiques bèl·liques durant el darrer any de la guerra al Principat tot intentant dilucidar les interconnexions entre els dos pols de resistència; això és, Barcelona i Cardona. Durant aquest espai de temps, els catalans visqueren a remolc dels esdeveniments ocorreguts en la gran escena internacional. A Madrid, al principi de 1713, es creia que la guerra s'estava acabant, raó per la qual sobtà la resolució de resistir a ultrança presa per la Junta General de Braços el juliol de 1713. A partir d'aquest moment, la cort de Madrid tingué molt clar que calia recuperar Barcelona costés el que costés, i en aquest sentit s'inicià el setge de la capital catalana, primer assegurant el pla per a aconseguir el bloqueig de la plaça i, després, a partir del mes de juliol de 1714, amb un setge ja típic que aconseguiria el bloqueig total de la ciutat i provocaria la fam i la desesperació entre els defensors. Pel que fa a l'interior del país, la guerra havia quedat emplaçada —després de la pèrdua de la fortalesa de Castellciutat a finals de 1713— entorn de Cardona, en tant que única plaça resistent. L'exèrcit austriacista de l'interior del país, comandat pel marquès del Poal, tingué com a principal objectiu intentar trencar el cordó establert pels borbònics entorn de Barcelona, tot i que l'objectiu no s'aconseguí mai. Un cop caiguda Barcelona, es reglamentà l'entrega del castell de Cardona i es llicencià l'oficialitat de l'exèrcit austriacista, encara que la majoria de dirigents hagueren d'exiliar-se per evitar represàlies.

Seguidament, a la ponència «El model polític català de 1702-1706 i la seva liquidació borbònica», Eva Serra, professora emèrita de la Universitat de Barcelona i membre de l'Institut d'Estudis Catalans, féu un repàs del sistema constitucionalista català previ a la imposició del Decret de Nova Planta del gener de 1716 i de com aquest darrer model, d'arrel absolutista, anà acompanyat d'un nou model fiscal que va tallar de soca-rel les dinàmiques que s'havien desenvolupat a la Corona d'Aragó fins a l'inici del segle XVIII. El pactisme català, fonamentat en unes institucions que gaudien d'una representativitat prou àmplia per a l'època, es continuà desenvolupant a les Corts de 1701-1702 i 1705-1706 malgrat l'aturada legislativa que suposava el temps transcorregut des de la convocatòria closa l'any 1599. Les reformes legislatives afrontaren el reforçament de tots els elements clau demanats pels assistents a les Corts, excepte el retorn del control de les insaculacions, que ni Felip V primer ni l'arxiduc Carles després varen accedir a concedir en les reunions amb els braços. A tota aquesta producció legislativa, de caire modern, Eva Serra creu que s'hi hauria d'oposar l'entrada en escena d'unes lleis derivades de la Nova Planta amb un marcat caràcter arcaïtzant.

Després de la dissertació d'Eva Serra, varen prendre el relleu els investigadors Josep Catà i Antoni Muñoz, amb la ponència titulada «La repressió després del 1714: execucions, empresonaments i exilis interns». En primer lloc, Josep Catà exposà els objectius principals de la repressió borbònica i els instruments que utilitzà per a aconseguir-los. En aquest sentit, Catà va evidenciar que fou una repressió en bona mesura programada abans de la desfeta catalana, sobretot pel que fa a les seves línies generals, i dirigida a assegurar el control del Principat per part de Felip V. Quant als instruments concrets de la repressió, Josep Catà va mencionar, entre d'altres: l'anul·lació del dret públic català, la confiscació de propietats públiques, la multiplicació de la pressió fiscal sobre el país, la presència permanent d'un exèrcit d'ocupació format per més de trenta mil efectius o la repressió sobre les elits resistents. Per la seva banda, Antoni Muñoz va centrar el seu relat en la repressió patida per l'elit militar i política de la resistència austriacista a Catalunya, exercida en forma d'empresonaments i exilis. Malgrat el redactat de la capitulació de Barcelona, dirigents de la resistència com Antoni de Villarroel, Josep de Rocabertí o Guerau de Peguera en patiren les conseqüències.

Albert Rossich, catedràtic de Filologia Catalana de la Universitat de Girona, analitzà, en la seva ponència titulada «Acomodació i resistència a les polítiques de minoració de la llengua catalana (1716-1888)», les polítiques emprades després de la derrota de l'Onze de Setembre de 1714 de substitució gradual de la llengua catalana pel castellà i quines actituds prengueren els catalans davant aquest fet i el seu perquè. Amb l'entrada en vigor del Decret de Nova Planta, s'encetà un període, el de la primera meitat del segle XVIII, que hauria estat capitalitzat per diferents normatives que afectaven la llengua catalana dins dels àmbits oficials. La culminació d'aquest procés s'esdevingué amb la promulgació de la Reial cèdula del 23 de juny de 1768. Totes aquestes normatives, emperò, no haurien estat vistes per la societat com a intents d'anorrear el poble català, conformat per una societat majoritàriament analfabeta i monolingüe més aviat identificada amb l'antic dret públic derogat l'any 1714. Amb l'arribada de la Il·lustració, però, Rossich adverteix d'un canvi de paradigma, almenys per a una certa part de la societat catalana: els il·luministes catalans més destacats, com Antoni de Capmany o Antoni Puigblanch, optaren per abjurar d'una llengua catalana «arcaica» i foren partidaris de la seva substitució per un castellà «modern». La marginació del català s'estengué fins ben bé a la segona meitat del segle XIX, quan, a partir del corrent de la Renaixença, s'aconseguiria reflotar-lo.

La darrera jornada del congrés s'inicià amb la ponència titulada «L'altra cara de la Guerra de Successió a Catalunya: la violència contra la població civil», que fou pronunciada per Josep Maria Torras i Ribé, catedràtic emèrit d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona. Amb el fracàs de les ofensives aliades vers Madrid dels anys 1707 i 1710, Catalunya esdevingué el teatre d'operacions

principal del conflicte. A partir d'aquest moment, sembla que s'instaurà una tendència cada vegada que els borbònics aconseguien rendir una plaça: lliurament per capitulació, retirada de les tropes austriacistes amb honors militars i, un cop aquestes eren fora, desencadenament de la repressió contra la població civil. Després de la caiguda en mans borbòniques de Lleida i Tortosa, i la consegüent estabilització del front a les Terres de Ponent, l'exèrcit borbònic hauria emprès accions de desmoralització contra els habitants de la zona, una autèntica guerra psicològica. Molts cronistes coincideixen a afirmar que els oficials borbònics havien donat ordres a les seves tropes d'atacar les poblacions civils per tal d'imposar el seu domini sobre el territori. Fins i tot les companyies de miquelets haurien participat en aquesta política de terra cremada. Segons Torras i Ribé, els darrers moments de l'ocupació borbònica havien estat viscuts amb una certa actitud d'apatia per part d'unes poblacions cansades de tants anys de guerra. Tot i així, a escala local, fins i tot els cronistes borbònics reconeixien les revenges comeses pels botiflers un cop finalitzada la guerra.

La darrera de les ponències del congrés, titulada «El Decret de Nova Planta i l'evolució posterior del dret català», fou pronunciada per Tomàs de Montagut, catedràtic d'Història del Dret a la Universitat Pompeu Fabra i membre de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans. Al principi del segle XVIII, a Europa, existien bàsicament dues concepcions entorn de la sobirania i el dret. D'una banda, una concepció regida per l'imperi del dret i del pactisme polític —el *mos italicus*—, present en alguns territoris com, per exemple, el Principat de Catalunya, i d'altra banda, la concepció d'arrel francesa —*mos gallicus*— sorgida arran de les obres de François Hotman i Jean Bodin, que situava el monarca en el centre de la sobirania i de la producció del dret. El Decret de Nova Planta

del 16 de gener de 1716 sorgí justament d'aquesta darrera tradició jurídica i es completà amb la castellana, també d'un marcat caràcter absolutista. Per tant, el Principat canvià de cop els postulats del *mos italicus* pels del *mos gallicus*. Però, malgrat que el canvi fou brusc, Tomàs de Montagut també explicà que abans de la promulgació de la Nova Planta hi hagué un intens debat al Consell de Castella entorn dels canvis que s'havien d'introduir en la governació de Catalunya i en les seves institucions, en un procés que generà diverses consultes i informes de personatges com Francesc Ametller o José Patiño.

L'encarregat de pronunciar la conferència de cloenda fou Oriol Junqueras, doctor en Història del Pensament Econòmic i professor de la Universitat Autònoma de Barcelona. Titulada «L'Onze de Setembre entre la història i la memòria», la conferència va desenvolupar-se en dues parts. En la primera, Junqueras recordà tots els motius pels quals els catalans varen optar per prendre partit per l'arxiduc Carles l'any 1705 —motius econòmics, com les relacions que mantenia el Principat amb les potències del nord d'Europa; polítics, com les similituds entre el sistema constitucionalista català i els de les potències aliades, o simplement per la repressió exercida per Castella els anys previs contra la classe dirigent— i les raons per les quals la Junta General de Braços decidí resistir a ultrança l'any 1713. Posteriorment, el conferenciant reflexionà entorn de la memòria de l'Onze de Setembre de 1714 i com aquesta ha aconseguit perviure fins avui dia, tot diferenciant dos moments clau en el procés: una primera fase en què les autoritats haurien intentat esborrar el record de la ment de les persones i, després, un segon període en el qual les persones haurien perdut la por de parlar públicament d'aquest episodi. En definitiva, la memòria de l'Onze de Setembre va aconseguir sobreviure gràcies a la societat, que l'hauria conservat fins als nostres dies.